

In memoriam Glaukóma

Áfra János *Glaukóma* című művének fenomenológiai-pszichológiai interpretációja

„Milyen / megkésve értjük meg,
hogy a / szemek homálya
pontosabb lebet / a lámpafénynél,
és milyen / későn látjuk meg a világ /
örökös térdreoskadását.”

Ha nem kerüli el figyelmünket Borbély Szilárd mesekezdetekre emlékeztető előszava („Éljen egykor egy herceg. Legyen a neve Glaukóma”), akkor azonnal megváltozik a betegséggel mint köznévvvel szemben támasztott elvárásunk, és a címet nemcsak egy tünetegyüttessel fogjuk immár azonosítani, hanem egy szereplővel is, „akit Glaukómának neveztek”. Glaukóma Énje merő potencialitás, az ártatlanság állapotában vált ki az anya-gyermek duálunio óseredeti, óceáni egységéből (ha létezik egyáltalán ilyesmi).¹ De sorsa és a környezet kiszámíthatatlan rezdülései megrázó események tömkelegével bombázzák már a kezdetek kezdetén az édeni egységélményből világba vetett testet és lelket: „egy koszos szülőasztalon, / ott fekszünk: én, meg a / fiam” (*És aki lett*), „infúzióval pumpálták bele a túléléshez szükséges anyagot” (*Téjút*) – emlékszik vissza az anya, s bizonyítja egy orvosi jelentés, amit a racionalitás és a tiszta objektivitás hideg fényével írtak meg: „felvételnél készített UH-vizsgálat 16 mm-es / pylorus átmérőt igazolt [...] 6 hét múlva sebészeti kontroll-vizsgálat javasolt” (*Epikrizis*).

¹ Freud ugyan nem zárja ki az óceáni egységélmény lehetőségét, de végül mégis rendkívül szkeptikus hangnemben érkezik róla a *Rossz közérzet a kultúrában* (1982) című művében. Nem primer érzésnek, hanem inkább intellektuális belátásnak tekinti az óceáni érzést (FREUD 1982; 330). Margaret Mahler pedig leírja egy kisfiú esetét, aki megfelelő „tükröző vonatkoztatási keret” hiányában hajlamos volt a „szimbiotikus egybeolvadás” állapotába sodródni, mely tulajdonképpen egy szubjektív belső élmény a gyermekben, egyfajta feloldódás a lelki nemléttben – az elszemélytelenedés egy bizonyos formája (MITCHELL és BLACK 2000; 72).

Glaukóma lemondott önnön létének uralmáról, életerejének abbéli formájáról, mely a vággyal vagy az életösztonnel azonos. Látszólag nagy árat fizetett érte; hiszen az életét adta, de valójában semmit sem veszített el, mert azt megtartani nem akarta. Elmúlásának aktusával – az olykor elviselhetetlennek tűnő, halállal határos – emocionális kötődéseit, a ragaszkodást és egyéb mindennapi viszonyait az önként eloldódás váltotta fel. Ilyenkor nyugtalanító kérdésekre keressük a választ: vajon miért? Milyen viszonyok között? Mivé lett ő, aki fényt kapott egy olyan világból, mely a szem organikus romlásához vezetett. A szem az egyik legfontosabb szimbólumok egyike valamennyi kultúrában, számtalan mítosz és idióma lengi körül. A látás vagy a tekintet metaforikus *fenoménjéről* irodalmi, teológiai és lélektani művek szólnak; a tekintet misztifikáló, démonizáló, eltárgyasító és erőszakos, vagy éppen felelősségteljes aktusáról filozófusok fejtik ki az etika és a társadalomlélektan számára is irányadó és alkalmazható észrevételeiket, ebből a szempontból a kötet egy újabb költői példája a *látás* és *láthatóság* dilemmájának.²

A költemények különlegességéhez hozzátartozik, hogy Áfra János a könyvben szereplő *mások* tekintetén és hangján keresztül fogalmazza meg Glaukóma identitását abban a teremtői jelenlétben, amelyben újjászervezi az emlékek elasztikus szövetét. A kötetben kifejeződik a külső megfigyelő iránti folyamatos vágy, és ez azt az érzést kelti, mintha az aktuális elbeszélő maga is tudná, milyen lehet Glaukómának lenni, miközben „csak” arról értesülünk, hogy milyen lehet az elbeszélőnek lenni Glaukóma társaságában, aki olykor saját maga által szemlélt önmaga egyes szám harmadik személyben megszólalva. A költői én olyan közel kerül a melankóliához, a kétségbeeséshez és az örülethez, hogy önmagát is objektumként kezeli; ezért saját életét is olyan esetlegesnek tartja, mint a leszakított virágét.³

² „A szemet elsősorban nem a látás érzékszerveként ragadjuk meg, hanem a tekintet alapjaként. [...] A Másik tárgy-tekintete” Sartre szerint egy önmagamtól elidegenített világba, a „látva-lenni” világába hajít (SARTRE 2006; 319, 325). Sartre egy konkrét filozófiai példája a látás és láthatóság s az alteritás dilemmájának. A fenomenológiai-pszichológiai szempontjából pedig R. D. Laingra gondolhatunk, aki Sartre tekintet metaforáját és Kierkegaard kétségbeesés kategóriáját rendszeresen használja leegyszerűsített értelemben a skizofrén betegek élményvilágának leírása érdekében.

³ Az elszemélytelenedés (deperszonalizáció) – melyben az alany elszakad saját szellemi és testi folyamataitól – nem csupán a kortárs lélektan és fenomenológia szempontjából aktuális dilemma, hanem már Kierkegaard naplójában is felfedezhetünk olyan beszámolókat, amelyek összefüggésbe hozhatók ezzel a kategóriával. Kierkegaard 1849-ben íródott naplóbejegyzését idézi Podmore (2011; 59), amelyben a koppenhágai melankolikus filozófus saját életének esetlegességét összeméri egy szál virág kiszolgáltatottságával.

A kötet egy homályos élményáram, ha úgy tetszik, egyfajta „Glaukóma-élmény”, mely a testen és az elmén keresztül kutatja, szomjazza azt a személyközi találkozást, amelyben a másikat (részlegesen) átélve önmagunkat is átélhetjük; illetve maga az önreflexió is mások (szülők, barátok, szerelmek, ismeretlenek) pillantásán keresztül zajlik. Szükségünk van tehát személyközi találkozásra és mások tekintetére identitásunk kialakítása és megtartása érdekében. Szükségünk lehet a másik pillantására és értelmezéseire abból a célból, hogy önmagunkat megteremthessük, Énünkkel kapcsolatban maradhassunk, és hogy ne tévedjünk el az introspekción – néhol örületbe kergető – tévútjain. De az önmegismerés folyamata néha maga a téboly – hiszen gyakran úgy működik, hogy azon gondolkodunk, mások vajon hogyan is látnak bennünket; így a másik rólunk alkotott képét belsővé tesszük (introjektáljuk), mely viszont többé-kevésbé mégis csak a saját konstrukciónk. Az önmagát vizsgáló tudat képzelete nem áll meg ennél a pontnál, hiszen mi magunk is egy „tekintet vagyunk” a többi között, így a másokról alkotott képeinket és affekcióinkat a világba és a másokra vetítjük rá (projektáljuk), ahogy egy lámpás egy sötét barlangba veti fényét.⁴ A tekintetek egymásba fonódása, illetve ennek hiánya a kötet egyik központi motívuma, s a találkozások megszokott szélcsendjében időnként a félreértés zászlaja lobog észrevétlenül.

Hiszen Glaukóma is „csak az, aminek éppen látszik”. Az, aki éppen játszik az óvoda végében, fát hoz a tűzre és szeretkezik a zuhanyzó párájában, aki éppen pusztit kap ebéd után és majd’ összeszorul a gyomra. Igen, ő, ahogyan éppen könyörög, hogy ne hagyják el, még ne, aki ordítva kérte, hogy nézzenek a szemébe! Glaukóma *aktuális Énje* annak fényében mutatkozik meg, hogy éppen kivel találkozik, és viselkedését tovább-

---

⁴ A projekció és introjekció kategóriái számtalan pszichoanalitikus elméletben tetten érhetők. A projekció fogalmát Freud vezette be, nézete szerint a nem kívánt késztetéseket, ingereket másokban véljük felfedezni. Melanie Klein szerint nem csupán egyszerű késztetések vetülnek ki, hanem bonyolultabb élmények, vagy akár a „rossz énünk” is egy másik személyben válnak megpillanthatóvá dramatizált formában. Wilfred Bion pedig a projektív azonosulás és az empátia (az érzelmi rezonancia) összefüggéseit vizsgálta, arra volt kíváncsi, hogyan reagál a terapeuta belső világa a páciens projekcióira (MITCHELL és BLACK 2000; 138–143). Az introjekció (a belső képek és kapcsolati minták) problémája szintén kimeríthetetlen. Az énszichológia és a tárgykapcsolat-elméletek számos modellel magyarázzák, hogy hogyan és milyen módon zajlódhat a gondozó belső képének és az alapvető kapcsolati mintáknak a kialakulása a csecsemőfejlődés közben. Az identitásszerveződés tragikus példjaként álljon itt egy személyes beszámoló Donald Winnicottól: „olyan eltérés volt köztem és az anyám fia között, hogy gyakran nem éreztem magamat többnek, mint egy ruhaszárítónak, amelyre ő kitergethette az illúzióit” (idézi MITCHELL és BLACK 2000; 173).

bi összetevők befolyásolják: környezete, hangulata, testi-lelki állapota, a másikkal való viszonya és a másik hozzá való viszonyulása, érzése, diszpozíciója. A különböző terekből és időkből érkező elbeszélői élmények Glaukóma *központi Énjét* célozzák meg, de valójában nem is beszélhetünk az Én centrumáról az ő esetében. Az élmény-töredékek nem állnak össze egy térbeli és időbeli koherenciával rendelkező autentikus Énné, hanem az élményfoszlányok magát az Ént is darabokra tépik a teremtő, építő hatás helyett. Az Én töredékeiből életre keltett *személy* (vagy átmeneti Énkép) így állandóan arcának, jellemének torzulásával szembesül. A traumatikus események előrevetítik szomorú sorsát, az elbeszélők szépen lassan szövik bele a szóban forgó személy narratív történetébe a meg nem értettség tragédiáját. Halála azt sugallja az olvasónak, hogy Glaukóma „igazi” Énjét nem hagyták szóhoz jutni, nem biztosították a kiteljesedéshez és kibontakozáshoz szükséges teret. Bizonyos értelemben mindannyian kerülő úton – a gondozók majd mások tekintetén keresztül – jutunk el az önismeret forrásához és egy integrált Énkép felépítéséhez. Ennek előfeltétele azonban egy a világba vetülésre vágyakozó kreatív potenciál (egy „láthatatlan fényforrás”), mely ott fészkel a lélek mélyén és befogadásra, igazolásra, a kibontakozás otthonos terére vágyik.⁵ Glaukóma *Énje* azonban a kibontakozás helyett a mindennapi élet áldozatává vált, széttöredezettsége és megsemmisülése a folyamatos perspektívaváltások szaggatottságában fejt ki zavaró hatását az olvasóra. A Glaukóma-élmény egy olyan szorongató létállapotot mutat be, melyben környezetünk és mások „látó” szeme nemcsak identitásunk megteremtéséhez járulhat hozzá, hanem annak dekonstruálásához, eltorzításához, széttöredezettségéhez is vezethet: „más emberek tekintete dönti el létezésünket” (*Megkerült vonzás*). Vajon a mélyen traumatizált – az öngyilkosság szélére sodródott – szubjektum számára van-e még lehetőség az önteremtésre vagy végleg meghíúsult törekvés, hogy hozzáférjünk önmagunkhoz; énjünk kreatív és autentikus (kibontakozásra képes) magvához?

---

⁵ Donald W. Winnicott terápiai megfigyelései szerint még a szorongástól, büntudattól vagy az elszemélytelenedés súlyos zavaraitól szenvedő páciensekben is létezik rejtetten valamiféle (a gyermekkorra jellemző) kreatív potenciál, amely azonban csak a megfelelő „megtartó környezet” kereteiben tudna kibontakozni. Winnicott mély empátiáról tesz tanúbizonyságot, amikor a melankólia zsákutcáiba került páciensekről ír: „Mondhatjuk, súlyos esetben minden, ami valóságos, minden, ami fontos, minden, ami személyes, eredeti és kreatív rejtett marad, létezésüknek nincs észrevehető jegye. Ennyire extrém esetben az egyén gyakorlatilag nem bánja, él-e, hal-e. Még az öngyilkosság is alig fontos, amikor ez a helyzet erősen beépült az egyénbe, és még az egyén maga sincs tudatában annak, mit veszíthetett vagy mi veszített vagy mi hiányzik neki” (WINNICOTT 1999; 68).

Van-e egyáltalán ilyen belső autentikus mag lelkünk mélyén vagy csupán a környezeti hatások, traumák hullámverésétől szenvedünk egy életen át? Nyitott kérdések ezek, melyekre számtalan pozitív és negatív válasz adható a filozófia és a lélektan paradigmáiban. A Glaukóma-élmény, a hályog a főhős és a mások tekintetén egy *gyógyítóért* vagy egy spontán – akár csodaszámba menő – *gyógyulásért* kiált. Ki legyen a gyógyító? A tudattalan kompenzáló funkciója és egyéb lélektani kategóriák talán már nem is alkalmasak Glaukóma széttöredezett identitásának helyreállítására. A kulcs talán egy megértő, befogadó *tekintet* lehet, (lehetett volna) – egy *sérült gyógyító*, aki érzi, amit beteg érez –, mely nem dekonstruálja és traumatizálja tovább Glaukóma Énjét, hanem befogadó pillantásával osztozik fájdalmaiban; egy empatikus pillantás lehet a kulcs, mely kiszakítja az öngyilkosság szélén álló traumatikus élmények kínjai közt szenvedő Ént a környezeti csapások sodrásából. De továbbra is nyitott kérdésként adódik, hogy válhat-e egy emberi-személyes tekintet olyan „mindent látóvá” és „mindent elfogadóvá”, mint egy isteni transzcendens tekintet, vagy a személyközi empátia csupán fájdalomcsillapítóként szolgál a kiszámíthatatlan lét zivatarában.

Létezik-e egyáltalán valahol az a változatlan lényeggel rendelkező örökkévaló és igazságos, mindenható és mindentudó kegyelmes tekintet, mely képmására teremtett minket? Meginoghat-e az elme és a szív, amikor „Isten, a gépiró egy gombot félrenyom” (*Bizonyos képletek*)? Hát persze: „a »jó Isten minden bűnt / megbocsájt, ha őszinte megbánással kérjük«, / keresztfiam elhitte és akkor persze még én is [...] ugye, Uram?, teremts csak, élvezd, ahogy / elvérzel belénk, de mikor többet nem tűnik fel / a dobogás, majd tudd, hogy nem vagy / otthon” (*Nem tétel*). Újra és újra csak megrendül a gondviselésbe vetett hitünk, ahelyett, hogy elfogadnánk Isten tökéletlenségét, és azzal együtt bízánk magunkat rá akár az öngyilkossággal karöltve is. De nem az Istenben és az életben, hanem „a bomlásban keressük a megoldóképletet, / hogy mi végre a születés / és a nemlét mihez vezet” (*Elzárt nézés*). Nincs tehát tétje ennek az undort keltő és némelykor gyönyörködtető romlandóságnak, ahol „az idő is / csak hulladék” (*Illat bontásban*), s állítólag az örökkévalóság szám szerint tovahaladó képmása.

A kötetben számtalanszor visszatérő elemként szerepelnek a lételmélet, a metafizikai szférát vagy csak egyszerűen a mindennapi élet partikularitását megragadni kívánó finom filozófiai felütések, melyek egy karakterisztikus stílus fontos szegmenseként lehetővé teszik a költő kézjegyének (későbbi) felismerhetőségét. A kötet kezdő hangjának folytatólagos hangulatárnyalatai azonos hangulatérzéssé olvadnak össze. A hangulatnak kellemetlenül ismerős, nyugtalanító, jelentéstelen, hűvös és otthontalan,

nyomaszó és mégis hangulatos, komor és nagyon szomorú világába csöppenünk, ahol „a létezésnek a fájdalom a mása” (*Körhöz képest*), ahol „az érzékenység és a brutalitás édes- / testvérek” (*A türelem kóma*), ahol a szerelem mégis minden hazugsága, fájdalma és ízléses naturalisztikussága ellenére megőrzi szenvedélyességének szépségét: „a szeretet bonyolult dolog, / mi csak egy csomó voltunk rajta, megremegtem / a keze alatt, mikor szétkente hátamon / a masszázsolajat” (*Zárlat*).

Áfra János a létezés mint valóság megismerésének lehetetlenségéről, a szemünk, a látásunk és tekintetünk romlottságáról és folyamatos romlásáról is beszél, a „zöldhályog” – a szellemi vakság, az érdektelen mellénézés, a másik énjének negációja, vagy csupán érdekorientált affirmációja – nem csupán személyes dráma, hanem egyben mindennapi létprobléma is, amely az egymás iránt vállalt feltétel nélküli felelősségérzetünk teljes hiányával és/vagy elégtelenségével függ össze.

Irodalom

- FREUD, Sigmund: *Rossz közérzet a kultúrában*. Ford. Linczényi Adorján. In: *Sigmund Freud esszék*. Gondolat, Budapest, 1982
- FREUD, Sigmund: *A halálösztön és az életösztönök*. Ford. Kovács Vilma. Belső Egészség, Budapest, 2011
- LAING, R. D.: *Az élmény politikája – Az édenkert madara*. Ford. Árok szállás Zoltán. KönyvFakasztó, Budapest, 2007
- MITCHELL, S. A.–BLACK, M. J.: *A modern pszichoanalitikus gondolkodás története*. Animula, Budapest, 2000
- PODMORE, Simon D.: *Kierkegaard and the Self before God: Anatomy of the Abyss*. Indiana University Press, Bloomington, 2011
- POLIDORI, Fabio: *A végtelen másik. Lévinas-színterek*. In: *Világosság*, 2007/1. 9–24.
- SARTRE, Jean-Paul: *A lét és a semmi*. L'Harmattan Kiadó–Szegedi Tudományegyetem Filozófiai Tanszék, Budapest, 2006
- STERN, D. N.: *A jelen pillanat – Mikroanalízis a pszichoterápiában*. Ford. Büti Etelka, Animula, 2004
- VERMES Katalin: *Leírás vagy előírás? A testi szenzibilitás etikai üzenete Merleau-Ponty és Levinas filozófiájában*. In: *Világosság*, 2003/5–6. 109–116.
- WINNICOTT, D. W.: *Játszás és valóság*, Animula, Budapest, 1999
- YALOM, Irvin D.: *A terápia ajándéka*. Ford. Zsuppán András. Park, Budapest, 2013